

Bebyggelseshistoriske undersøgelser nord for Rom i oldtiden

Af *Jens Erik Skydsgaard*

Alle de historikere, der beskæftiger sig med ældre historie, klager over, at de mangler kilder, ikke mindst kilder der kan indgå i statistiske undersøgelser. For den romerske oldtidshistories vedkommende er dette en hel klar mangel. Vi har kun bevaret de skrifter, som flittige munke skrev af i århundreder, og som renaissancens humanister med begejstring »opdagede« og lod trykke. Egentligt arkivmateriale findes ikke. Når vi skal forsøge at rekonstruere almindelige menneskers liv og færden, støder vi på mange vanskeligheder, fordi den bevarede litteratur er skrevet af og for en lille elite, der ikke er repræsentativ for hele befolkningen. Ganske vist er der bevaret umådelig mange indskrifter på sten, men selve det at lade opsætte f.eks. en gravsten var heller ikke hver mands sag. Vi mangler oplysninger om en række helt elementære dagligdags foreteelser, som for samtiden var så trivielle, at ingen beskrev dem, fordi alle kendte dem.

Her kommer naturligvis den arkæologiske forskning ind som et meget vigtigt supplement. Den klassiske arkæologi er en viden- skab i vældig vækst, og bestandigt mere kil- demateriale af arkæologisk art dynger sig op. I sin start var den klassiske arkæologi meget kunsthistorisk orienteret. Man interesserede sig især for de bevarede kunstværker, som stadig var en inspiration. Men også disse afspejlede jo kun en lille gruppe menneskers dagligliv. Ikke mindst i årene efter 2. ver- denskrig har stadig flere arkæologer imidler- tid interesseret sig for de mindre bemærkel- sesværdige levn fra oldtiden, og det er resul- taterne af en sådan undersøgelsesrække, der her skal diskuteres.

Undersøgelserne af bebyggelsen i området nord for Rom blev til ved et lykkeligt samar-

bejde mellem de italienske myndigheder og den engelske skole i Rom, et fornemt arkæ- ologisk institut med lange traditioner for ar- bejde i felten. Baggrunden for arbejdet var simpelthen en omlægning og intensivering af landbruget, der fulgte med en række land- brugsreformer, som den italienske regering satte i gang efter krigen. Nye landbrugsma- skiner blev taget i anvendelse, og store dele af den romerske Campagne blev opdyrket, efter at den siden oldtiden havde ligget hen som græsning for får eller var blevet dyrket med kornafgrøder, vin eller oliven med anvendelse af en oksetrukket ard, der kun ridsede let i jorden. De nye maskiner gik i dybden, og hi- storiske mindesmærker blev truet eller lige- frem ødelagt. Hvert år opløjedes uanede mængder af keramik og bygningssten som vidnesbyrd om tidligere menneskers færden. De engelske forskere har under ledelse af den nys afdøde direktør for Den britiske skole, John Ward Perkins, igennem en lang årrække grundigt afsøgt terrainet og indsamlet over- fladeskår og rester af bebyggelse. Fundene er blevet systematiseret, indtegnet på kort og sammenholdt med vor øvrige viden. Navnlig har man koncentreret sig om sikre spor efter selve bebyggelsen, rester af vejanlæg samt naturligvis gravpladser. Det bør nævnes, at en gruppe fra Københavns universitets histo- riske institut har foretaget undersøgelser af et vejforløb, ganske vist uden for det område, der her skal behandles.

Når man har arbejdet i felten et stykke tid, får man efterhånden et ganske sikkert blik for terrainet og de ændringer, som menneskenes virksomhed har medført. I virkeligheden kan man sige, at terrainet selv indgår som kilde i den historiske rekonstruktion af fortiden. Der er naturligvis tale om en række ændringer

igennem årtusinderne, men disse synes især at være afhængig af den afskovning, der er fundet sted. Alle ved, at når skoven fældes, løber man risiko for erosion, både af vind og regn, og en af landbrugets vigtigste bestræbelser må til enhver tid gå ud på ikke at ødelægge den jord, man skal leve af. Dette har man – som bekendt – ikke altid været opmærksom på, og fra historien kender vi frygtelige eksempler på, at opdyrkningen har haft katastrofale følger for den økologiske balance, der eksisterede før menneskenes rovdrift på de naturlige ressourcer. Det er derfor naturligt fra starten at gøre opmærksom på de særlige geologiske forhold, der har skabt det terrain, vi her skal diskutere.

Området nord for Rom er egentlig hævet havbund. Først skød Appenninerne op som en vældig bjergryg, der som bekendt deler Italien på langs. Derefter hævede landet sig langsomt. I en periode var landskabet præget af vældige vulkanske udbrud, og landet mellem Tiberen, der afvander bl.a. Appenninerne, og det toscanske hav er fyldt med udbrændte vulkaner. Disse har dels aflejret lavadepoter af en hård sten, der er en slags basalt, som romerne anvendte til vejsten. Dels har de afgivet en umådelig mængde vulkansk aske, der er stivnet til tuf, ofte ispængt »bomber« af hårdere materiale. Der er givetvis tale om en meget lang periode med vulkansk aktivitet, og de ikke få jordskælv i vore dage vidner om, at jorden endnu ikke er faldet til ro. Egentlige levende vulkaner har vi dog ikke længere i området, men enkelte hede kilder.

Tuffen er forholdsvis blød og meget forskeelligartet. I al almindelighed er den let at bearbejde til f.eks. bygningssten, og dens overflade skrørner let og danner nu efter årtusinders skovvækst et frodigt muldlag. Overfladevandet har i tidens løb skåret sig ned i dybe flodkløfter, et vidnesbyrd om middelhavsverdens voldsomme vinterregn. Frugtbar materiale er ofte endt i floddalene, mens større plateauer i dag henligger som næsten nøgen klippe eller med et ganske tyndt muldlag. Det karakteristiske ved dette landskab er dets meget afvekslende karakter.

Mod øst afvandes området af en række floder, der ender i Tiberen, som har dannet en

bred floddal. Der er en række karakteristiske kratersøer, Lago di Bracciano, Lago di Vico samt nordøst for den førstnævnte den lille Lago di Monterosi, hvor der er foretaget vigtige pollenanalyser. Rester af de gamle vulkaner findes nord for Braccianersøen, de såkaldte Monti Sabatini med en højde af mere end 600 m, og nord for Lago di Vico Ciminerbjergene, hvis højeste punkt er 1056 m. Desuden findes lavere bjerge med toppe på nogle hundrede meter. Nær Tiberen, syd for byen Cività Castellana findes kalkstenshorsten Soracte og ud mod det Tyrrenske hav en lignende formation, La Tolfabjergene. Begge er samtidige med Appenninerne.

Går man ud fra områdets nuværende bebyggelse og infrastruktur, frembyder denne iøjnefaldende gammeldags træk. Moderne er i virkeligheden kun den store Autostrada del Sole, der løber i Tiberdalen fra Rom mod Firenze. Resten af vejnettet går i det store og hele tilbage til romersk tid med en højderysvej Via Flaminia, der er opført i 220erne f.Kr. og ender i Rimini, og Via Cassia, der er nogle generationer senere og ender i Arezzo og Firenze. Desuden den endnu ældre Via Clodia, der går syd om Braccianersøen og fortaber sig i vildniset. Disse hovedveje, der naturligvis nu er rettet ud og afpasset til automobilene, er forbundet med talrige tværgående veje (fig. 1).

De fleste byer går i det mindste tilbage til middelalderen, mange er førromerske. Ofte er der tale om de såkaldte »agrotowns«, forvoksede landsbyer hvor indbyggerne dyrker selv fjerntliggende marker, idet de drager af sted om morgenen og vender tilbage ved solnedgang. Handel og håndværk samt egentlige servicefag har mest rent lokalt præg. Den vigtige Autostrada del Sole har trukket al den gennemgående trafik bort og har i udpræget grad medført, at området nu er stagnerende. Affolkningen er betydelig, især af de mindre byer. De moderne landbrugsmaskiner har gjort en del af arbejdskraften overflødig, og nogen industri af betydning er ikke vokset frem. Til gengæld har Roms vækst medført en ret tæt villabebyggelse nærmest byen, og mange mennesker tager fra området på arbejde i hovedstaden.

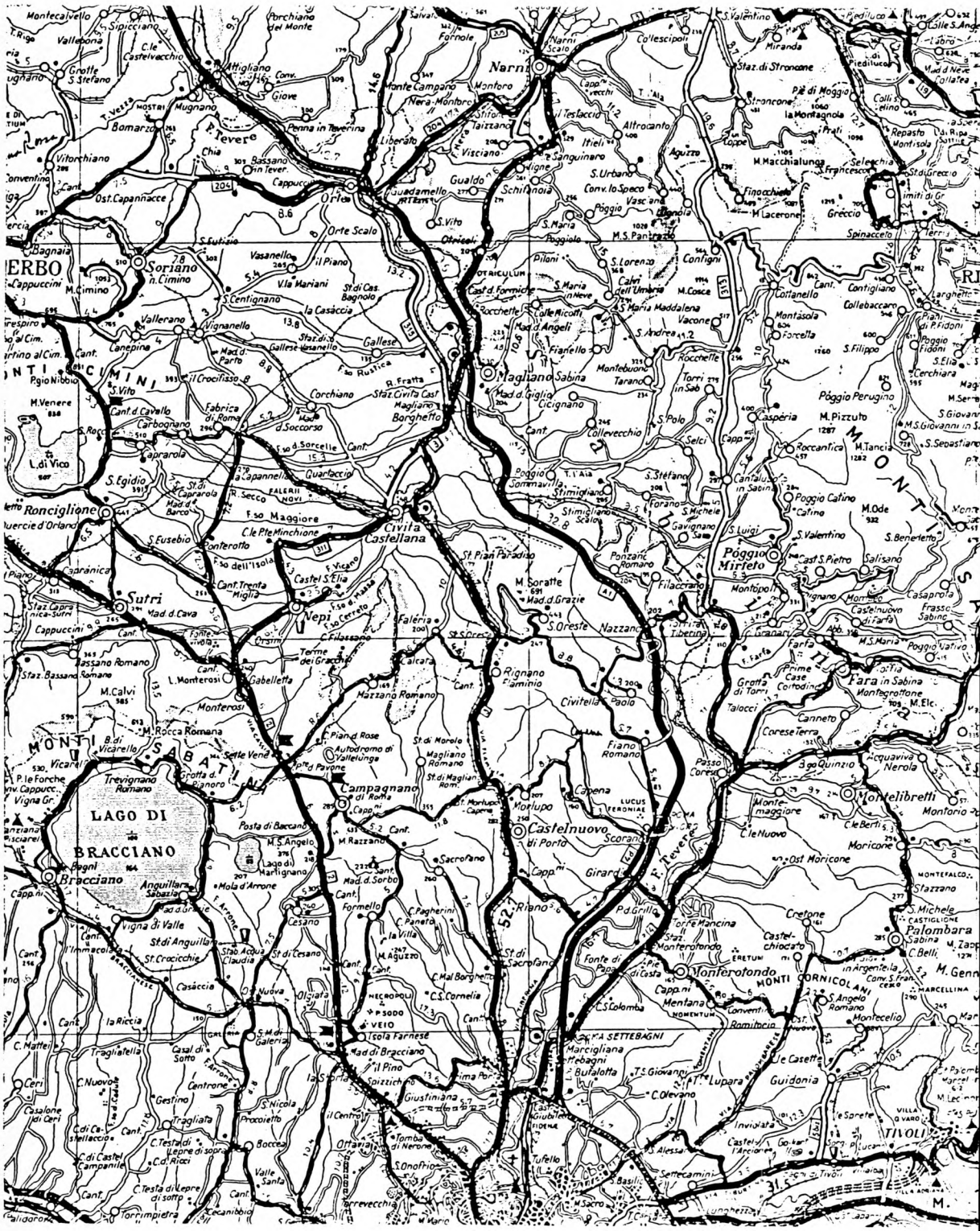

Fig. 1. Landskabet nord for Rom. Autostrada del Sole er A1, Via Flaminia hovedvej 3, Via Cassia hovedvej 2.

Mennesker har der været siden stenalderen, men jeg skal holde mig til bronze- og jernalderen. Den såkaldte Appenninske bronzealderkultur giver i dette område få, men karakteristiske bopladsfund. Her har været små landsbyer af agerdykere, der drev deres kvæg op i bjergene om sommeren, eller mere interimistiske vinterbopladser for bjergbønder, der drev deres kvæg ned i lavlandet om vinteren. Italiens klima er jo karakteristisk ved sine tørre og hede somre og milde og fugtige vintre i lavlandet. Højlandet får mere sommerregn, mens det til gengæld er snedækket om vinteren. Følgelig har menneskene måttet indrette sig herefter og ladet deres kreaturer græse der hvor der var noget at græse. Sommergræsningene ligger ofte højt oppe i Appenninerne, hvis toppe tit er nedslidte, så at der er dannet højsletter med stedsevarende græs i 17–2000 m højde. Indtil for få årtier siden vandrede kvæget, især får, ad de samme naturveje fra lavland til højland og vice versa. Man finder ofte bronzealderfundene nær disse naturveje og ofte i en sådan sammenhæng, at de må tolkes som interimistiske rastepladser for kvæg og mennesker undervejs. En konsekvens af samspillet mellem det mediterranske klimas vinterregn med tørre somre og den fysiske natur er, at denne type hyrdekvægavl, som man kalder *transhumance*, må opfattes som et konstant fænomen i landbrugsøkonomien, men naturligvis i vekslende omfang.

Bronzealderens befolkning var sparsom, og først i den tidlige jernalder har vi tydelige spor af større bebyggelser. Den vigtigste forhindring for menneskenes fremtrængen var sikkert urskoven, der endnu under romernes fremtrængen i 4. og 3. årh. f.K. kunne danne en barriere. Pollenanalyser, især fra den lille Monterosisø, giver et indtryk af plantevæksten, der starter med tundraplanter, derpå følger egentlig steppe, så skov: først fyr, så pinje og eg og endelig eg og steneg, der er den naturlige plantevækst i hele vor periode, hvis ikke den blev fældet for at give plads for agerjord. Med den meget tætte underskov, som disse lidet skyggegivende træer medfører, forstås man, hvor uigennemtrængeligt landet har været. Ved Monterosisøen ryddes den oprindelige skov først i 3. århundrede f.Kr., da

Romerne er trængt frem til Sutrium og Nepete (nu Sutri og Nepi).

I samme øjeblik vi har indført begreber som bronze- og jernalder, må vi naturligvis gøre en kort bemærkning om den arkæologiske periodisering. Denne er naturligvis baseret på et meget omhyggeligt studium af de redskaber, der er efterladt, først og fremmest keramikken. Alt efter hvor omhyggeligt man vil sondre kan man få forskellige perioder. Her skal vi indskrænke os til de vigtigste:

I. fase, Bronzealderen, ca. 1400–1000 f.Kr. har en karakteristisk håndlavet keramik. Oftest har vi kun stumper af den, men de er lette at genkende.

II. fase, Jernalderen, ca. 1000–700 f.Kr. kaldes ofte for villanovakulturen eller protovillanovakulturen. Disse to kulturers indbyrdes forhold er endnu ikke endeligt opklaret, men vi har en mængde keramik, der er håndlavet og ofte dekoreret med indridsninger.

III. fase, Tidlig etruskisk og faliskisk tid, ca. 700–500 f.Kr. er karakteriseret ved keramik lavet på pottemagerhjul. En del er rødbrændt, en del sort og glansfuld, den såkaldte *bucchero*. Vi har betydelige mængder af importeret græsk keramik og imitationer heraf. Den græske keramik er i regelen bemalet og så vel studeret, at den kan dateres ret nøje. Desuden har vi betydelige mængder af håndstrøget tegl.

IV. fase, Sen etruskisk og faliskisk tid, ca. 500–300 f.Kr. Her har vi en fortsættelse af de tidligere typer, men i en tydelig senere udvikling, der stadig kan dateres ud fra stiludviklinger andetsteds, især i Grækenland og det græske Syditalien.

V. fase, Romersk republikansk tid, ca. 300–30 f.Kr. først og fremmest karakteriseret ved en keramik, der er sortbrændt på overfladen.

VI. fase, Romersk kejsertid fra 30 f.Kr. ser den såkaldte terra sigillata, dvs. en rødbrændt, drejet keramik, ofte med reliefmønstre lavet i form. Sigillataen begynder tidligt under kejsers

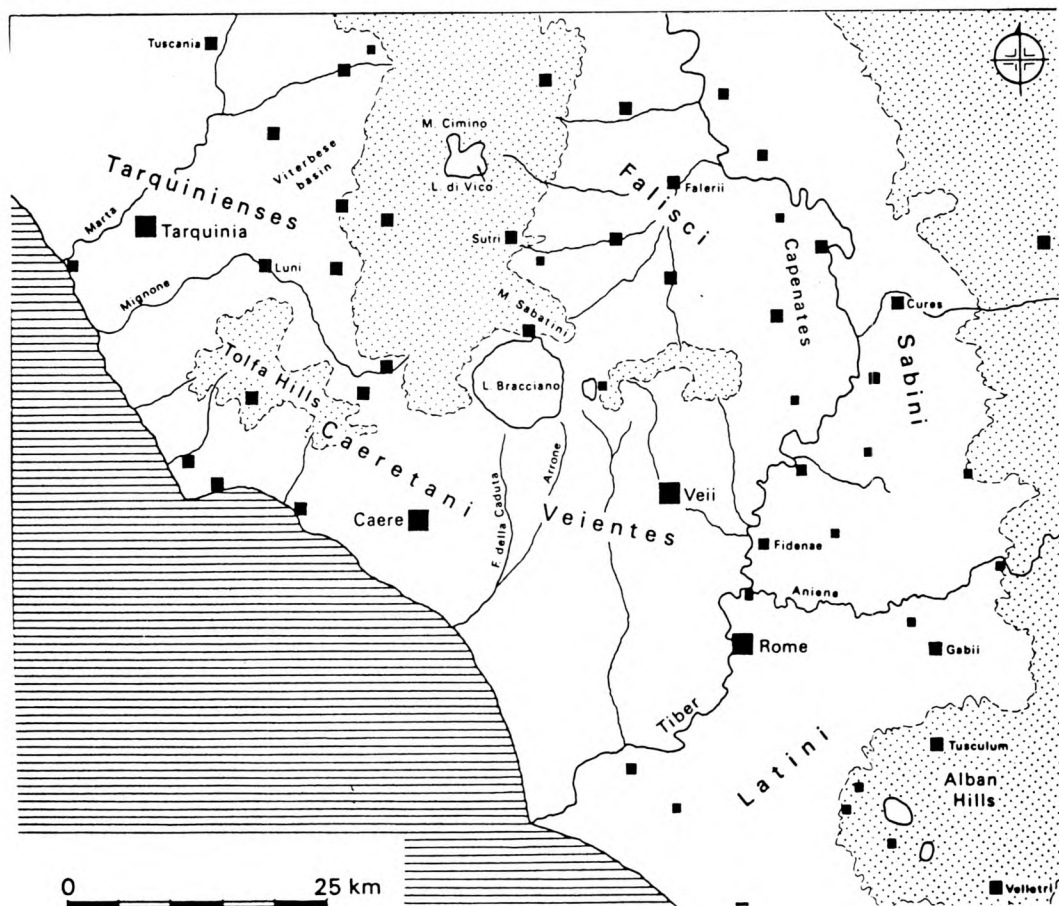

Fig. 2. Kort over området omkring Rom med de vigtigste jernalderbebyggelser.

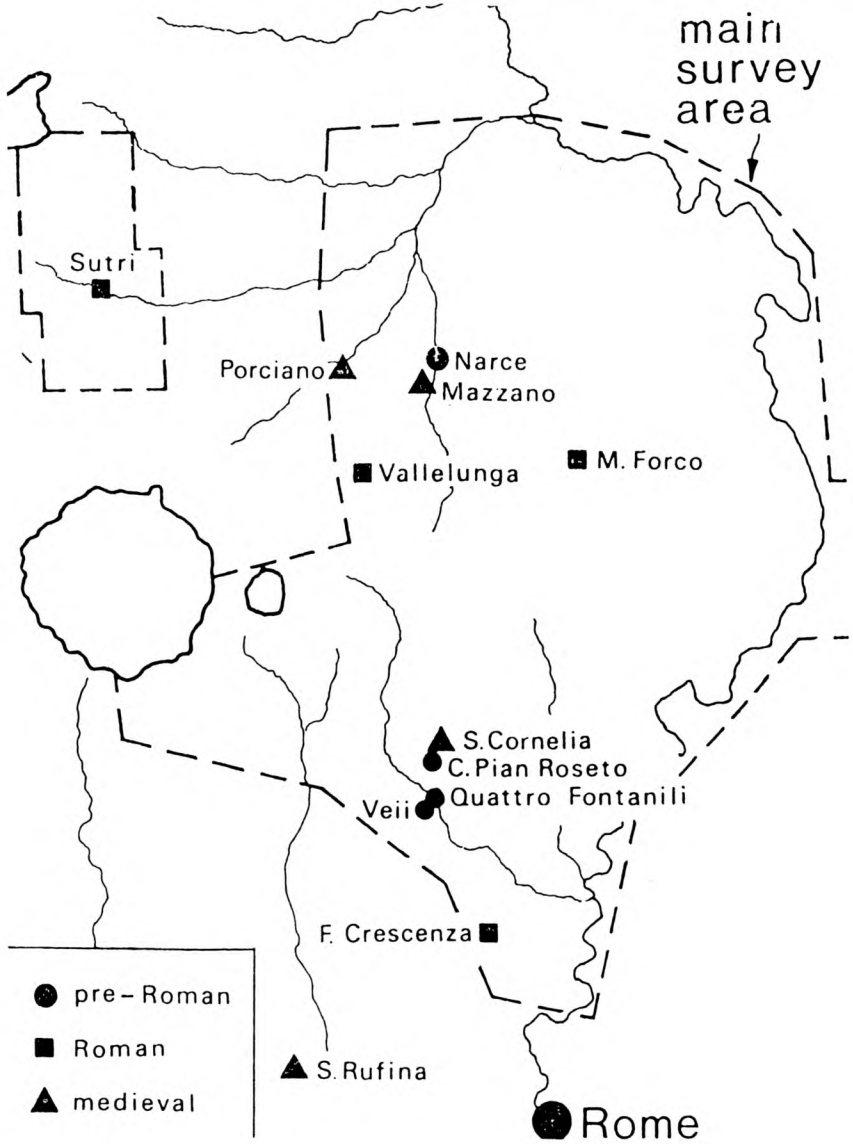
Augustus (ca. 30–14 e.Kr.) og breder sig med stor hast over hele det romerske imperium. De ældste værksteder lå i Arezzo, men snart lavede man denne keramik overalt, idet den tjente til dagligt brug, tallerkener, skåle etc. Kejsertidskeramikken udvikler sig på forskellig måde, så at vi i vore dage kan datere den nøjere i forskellige faser, som vi ikke behøver at gå ind på her. Først i 8. årh. har vi det afgørende brud ned til den egentlige middelalderlige keramik, der endnu ikke er fuldt ud studeret, og som derfor danner afslutningen på denne oversigt.

Det siger sig selv, at denne periodisering er ganske grov og ikke tjener til at findatere de enkelte fund. Endvidere må det slås fast, at der heller ikke er enighed om den i alle detaljer blandt arkæologerne. Til vort formål, der

blot skal give nogle hovedlinjer, må den imidlertid være tilstrækkelig.

Desuden må en anden faktor indgå i vore overvejelser. Fra ca. 700 f.Kr. har vi i store dele af Italien et skriftsprog, og selvom de ældste indskrifter ikke siger meget om perioden, afslører de dog en ting af betydning, nemlig de forskellige sprog. Ved at identificere sprogene og forsigtigt kombinere med senere romerske beretninger, især om krige, kan vi fastslå, hvilke folk der er tale om. I kystbyer som Caere og Tarquinia samt Veii lige nord for Rom bor etruskerne, mens landet vest for Tiberen bebos af de såkaldte faliskere, der i modsætning til etruskerne talte et indoeuropæisk sprog, som de skrev med et etruskisk alfabet. Romerske og latinske dialekter hørte til på den anden side af Tiberen sydlige løb.

Fig. 3.
Oversigtskort over det undersøgte område med de vigtigste udgravninger.

Faliskernes hovedbyer var Falerii, nu Cività Castellana, og syd derfor boede de nært beslægtede capenater i og omkring byen Capena. Øst for Tiberen i Appenninerne taltes sabinske dialekter. Nøjagtige grænser mellem folkene kan vi ikke drage, men bebyggelseskortene vil vise, at bebyggelsen koncentrerer omkring byerne og ofte ligger der fundløse områder imellem dem. Det er naturligt at forestille sig, at der har ligget grænseegne eller ingenmandsland imellem byernes territorier (fig. 2).

Betragter vi nu et oversigtskort, fig. 3, kan vi nøjagtigt se, hvilke områder englænderne især har undersøgt. Det drejer sig om ca. 850 km² nord for Rom i etruskerbyen Veii's nordlige territorium. På kortet fig. 2 ses et tydeligt vandskel, der formentlig danner grænse til capenater og faliskere. De sidstnævntes hovedby Cività Castellana ligger uden for det undersøgte område. Desuden er der foretaget betydelige undersøgelser omkring Sutri og i området mellem Veii og Braccianersøen. Desværre mangler vi publikation af undersø-

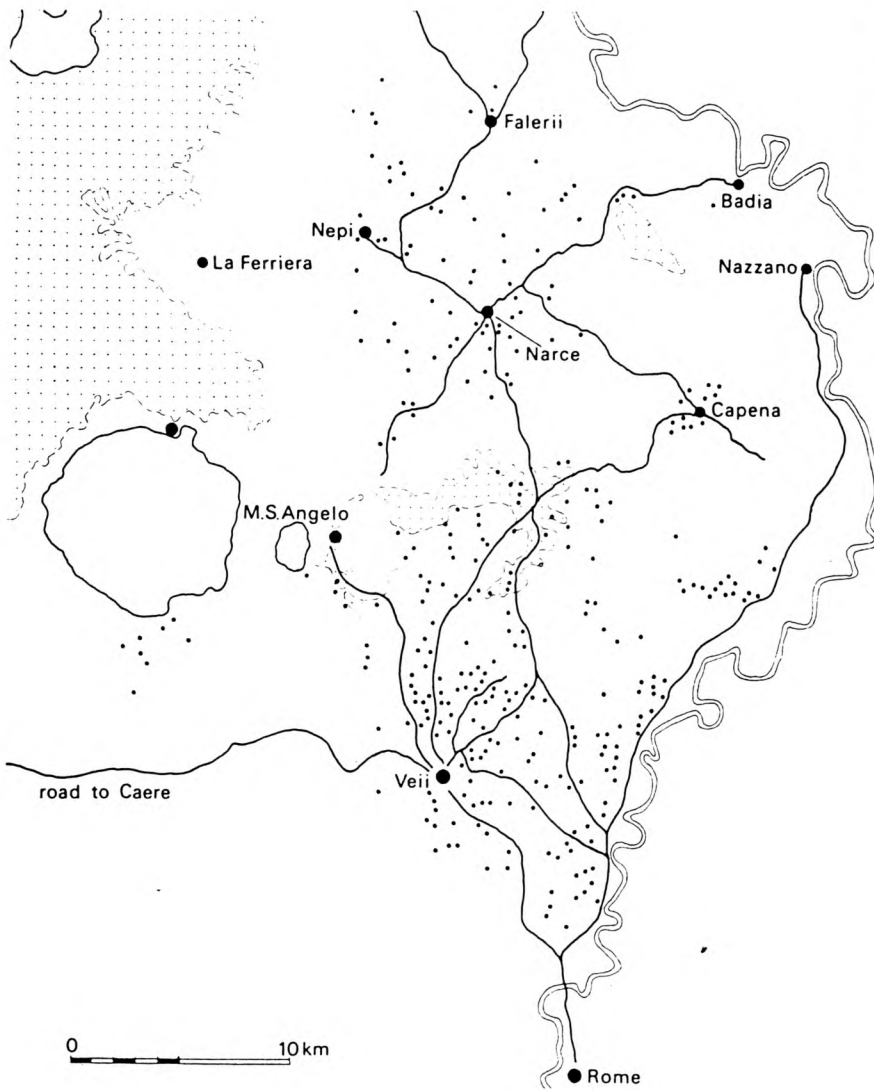

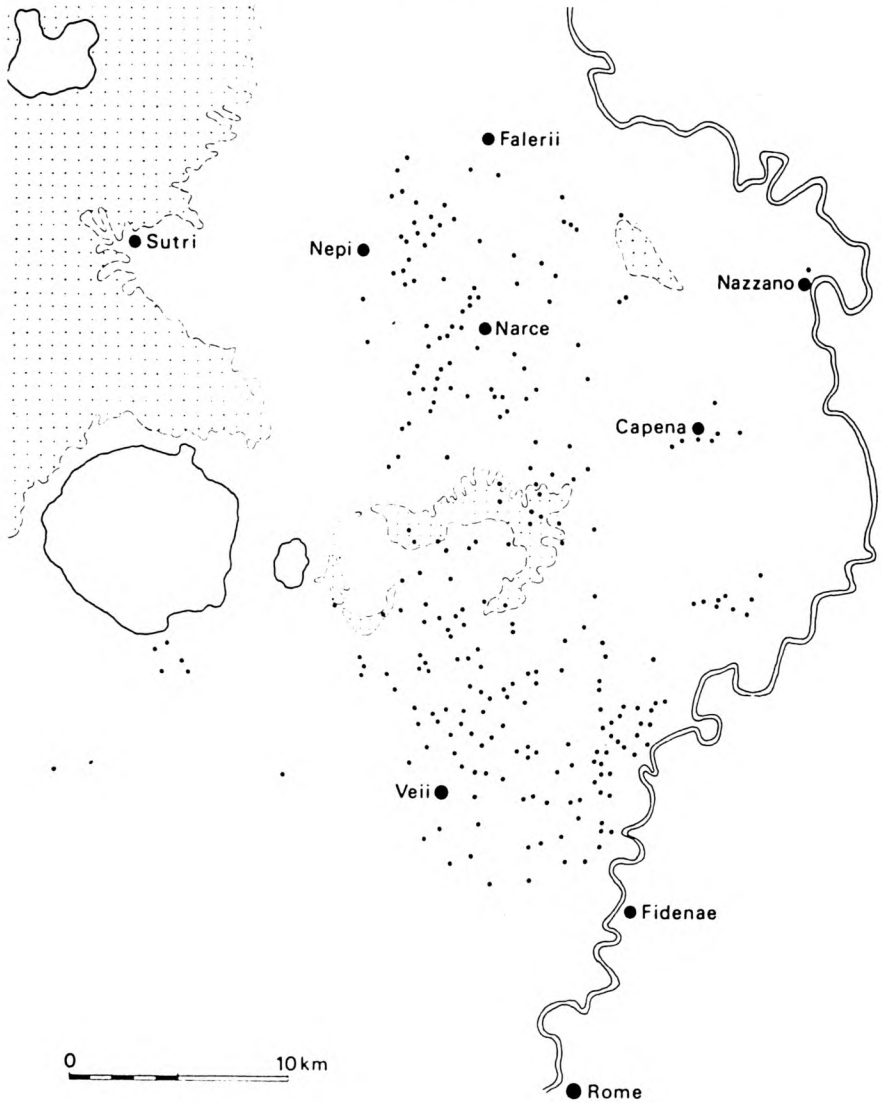
Fig. 4.
Fundkort fase III.
Vejene stråler ud fra
bycentrene og landbe-
byggelsen følger veje-
ne.

gelslerne i Veii's vestlige og sydlige territorium nord for Tiberens nedre løb. Her melder den romerske historiske tradition om meget hårdnakkede kampe mellem Rom og Veii, formentlig om salthandelen. Salt blev udvundet ved Tiberens udløb, formentlig på begge flodens bredder, der var i hænderne på hvert sit folk. En meget gammel vej, Via salaria = saltvejen, løb fra kysten via Rom og op i Sabinerbjergene. Uden havsalt kunne indlandsfolkene ikke leve.

Betragter vi vort første fundkort *fig. 4* kan vi tydeligt se et mønster i bebyggelsen. Vi har få, men markante bysamfund, hvorfra der

stråler et vejnet ud, som forbinder de enkelte centre med hinanden. Vejene er jordveje, der kun delvis kan identificeres i terrænet i dag. Især nær byerne er dette muligt, da disse gerne ligger højt på plateauer, der er omgivet af dybe kløfter, som strømmende vand gennem årtusinder har skåret. For at komme til byerne må man skære en vej ned i tuffen til dalens bund, sætte over vandløbet og kravle op til byen. Ofte har man skåret dybe hulveje lodret ned i den bløde tuf for at komme ned til dalene og op igen. Foruden byerne ser vi en spredt bebyggelse i landområderne, især langs vejene. Tættest er den i Veii's byområde, og om-

Fig. 5.
Fundkort fase IV, 5.
og 4. årh. f.Kr. Ve-
jene fra fig. 4 er
udeladt.

kring Capena, mere spredt omkring Narce, hvilket sikkert skyldes det meget dramatiske landskab her med meget dybe kløfter, der vanskeliggør bebyggelse. Højderyggen mellem veienterne og faliskerne/capenaterne er stort set ubebygget – meget land har sikkert endnu været skovbevokset.

Fase IV adskiller sig ikke væsentligt fra fase III, omendskønt fundkortet *fig. 5* tager sig anderledes ud, fordi vejnettet er udeladt. Dog synes der at være stagnation eller let tilbagegang i fundstederne på landet fra denne periode, hvor byerne befæstes med vældige mu-

re. Fundmaterialet tillader imidlertid ikke vidtgående slutninger om en egentlig tilbagegang i landbebyggelsen, endsige i befolkningen. Vi må jo erindre, at det just er bebyggelser, der registreres, ikke det dyrkede areal, endsige befolkningen. En egentlig befolkningsundersøgelse kan dette materiale ikke bære; en sådan måtte naturligvis inddrage byerne selv, og her er det ofte en vanskelighed, at der ligger en by på stedet den dag i dag. Sammenholder vi bebyggelseskortet med vor viden om de historiske forhold giver det måske en forklaring, at Rom er i fremtrængen

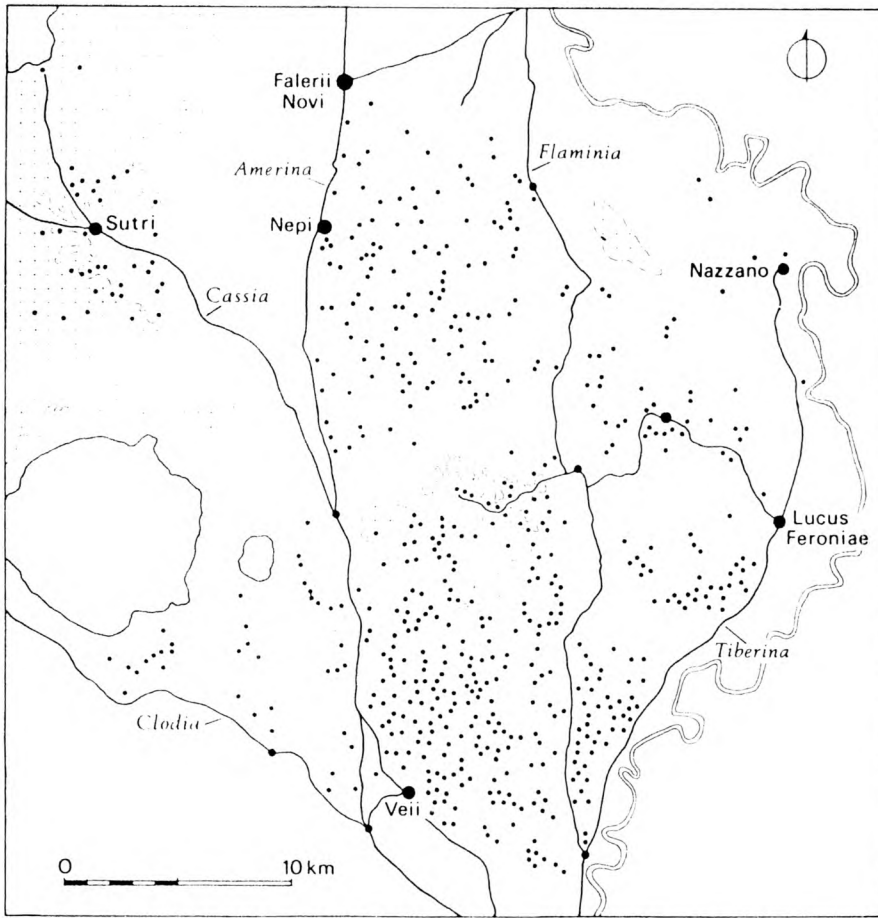

Fig. 6.
Fundkort fase V,
romersk republik med
de nye hovedveje.

og erobrer såvel Veii som Capena kort efter år 400 f.Kr. Dette forklarer også periodens vældige fæstningsværker, der dog også kan sættes i forbindelse med de keltiske galleres indfald. Som bekendt blev Rom erobret i 387 f.Kr. og måtte købe sig fri fra de grumme indtrængende.

Fase V, den romerske republiks tid, ser en ganske radikal omlægning af bebyggelsen (se fig. 6). Dette skyldes givetvis den romerske fremtrængen i området med erobringen af Veii og Capena samt anlæggelsen af de romerske kolonier Sutrium og Nepet i 382 f.Kr. Sådanne kolonier tjente som romerske sikringssteder, og jorden udenom blev udstykket til kolonisterne, som levede af deres egne produkter. Endelig erobredes faliskerlandet i 241 f.Kr., og hovedbyen Falerii = Cività Castel-

lana flyttedes bevidst fra sin velbefæstede placering til fladt land, hvor der blev grundlagt en hel ny by med mure, den såkaldte Falerii Novi, knap 10 km fra den gamle by.

Samtidigt hermed påbegyndes anlægget af de store veje, Via Flaminia og Via Cassia med forgreningen Via Amerina stik nord. Cassia går over Sutri, der behersker indfaldsvejen til Etrurien, og Via Amerina går over kolonien Nepet og Falerii Novi. Ved anlæggelsen af disse veje undgår man bevidst de gamle bycentre, først og fremmest Veii selv, men også Narce, Capena og Falerii. Om dette nu skyldes en bevidst politik, der vil isolere de gamle selvstændige bystaters centre, er nok usikkert. Tager man byernes beliggenhed i betragtning, er det snarere praktiske hensyn, der gør sig gældende. Det var for besværligt at

føre de gennemgående veje op til de isolerede byhøje og ned igen. Vi ser f.eks. Via Flaminia løbe på en højderyg mod nord uden at den passerer et eneste vandløb på de første ca. 30 km. Dette kan være tegn på, at det for de romerske vejbyggere var af betydning at gå igennem terrænet på den bekvemteste måde. Flaminia selv er anlagt med udpræget militært sigte. I 220erne f.Kr. anlægger romerne en række kolonier i Polandet, og denne vej skulle sikre forbindelsen herop, hvor de nye byanlæg skulle befæste Italiens nordgrænse.

For landbebyggelsens vedkommende kan man iagttage en betydelig øgelse af enkeltgårdene. Her må det understreges, at det ikke blot er en forøgelse af antallet. Ofte er der tale om, at gamle bygninger er forladt og nye er kommet til. Vi ved fra de berettende kilder, at Veii og Capenas territorium blev udparcelleret til romerske borgere enkeltvis. Dette har givet medført en omfordeling af jorden med dertil hørende nybyggeri. Andre steder er det nok foregået på den for romernes politik sædvanlige måde. Når romerne havde besejret en modstander, blev der sluttet en traktat, der gerne indeholdt bestemmelser om at en del af byens territorium skulle afstås. Denne kunne romerne disponere over enten ved at leje den ud eller lade hvem der ville dyrke den mod en afgift. Dette kan være grunden til ændringerne i bebyggelsen. Givet er det, at der sker en intensivering af landbebyggelsen sammenlignet med de tidligere faser; selv højderyggen mellem Veii og Capena bebygges. Den udvikling, der hermed er sat i gang, fortsætter og kulminerer omkring år 100 e.Kr., se kort *fig. 7*. Vejsystemet er nu så veletableret, at vi direkte kan aflæse dets effekt på bebyggelsen. Langs hovedvejene er der opstået mindre bylignende bebyggelser, ganske som der langs jernbanerne i forrige århundreder opstod stationsbyer. De nye bebyggelser kaldtes iøvrigt *stationes*, rasteplasser, og er ofte opkaldt efter milestenen, hvor de ligger.

Samtidig er de fritliggende bebyggelsers antal øget, og der er sket en differentiering. Nogle har efterladt anseelige byggerester, ofte med identificerbare beboelsesdele med badeanlæg, mosaikstifter o.l., andre er mere uanseelige. Den førromerske byggeskik var enkel.

Man byggede huse af soltørret tegl på en stensyld, ofte af tuf. Denne byggeskik synes at fortsætte i de mindre anseelige anlæg, mens adskillige bygninger kan identificeres med det, de litterære kilder kalder *villae rusticae*, d.v.s. egentlige gårde med særlig ejerbolig. Vi kender dem især fra de romerske landbrugsforfattere, der giver en minutiøs skildring af villa-systemet med dets slaver. Mens de små brug i al væsentlighed producerer til eget forbrug, producerer villaerne til et marked. Ejerne var hyppigt den romerske overklasse eller de velhavende i de mindre byer. Ofte har samme ejer besiddet en række forskellige gårde på forskellige steder, bl.a. for at undgå den risiko, der ligger i dårlig høst eller slet vejr i en egn. Spredningen af ejendom virkede som en slags forsikring. Den romerske overklasse var i sit udspring og sine traditioner en agrar overklasse, og da landbruget betragtedes som den eneste respektable pengeanbringelse, investerede man gerne i dette erhverv, samtidig med at luksuriøse bygninger i byen såvel som på landet var prestigeskabende. Så nær ved Rom som i dette område har villaerne sikkert også tjent som refugium fra byens larm og travlhed.

Betragter man fundkortet *fig. 7* er det imidlertid klart, at villaen med dens slavearbejdsstyrke og ikke fastboende ejer ikke udkonkurrerede de mere uanseelige ejendomme. Slaverne skulle for at være rentabelt udnyttet beskæftiges hele året rundt, og da landbruget som bekendt har sine spidsbelastningsperioder, måtte man anvende lejet arbejdskraft. Her kommer beboerne af de mere uanseelige brug sikkert ind i billedet som en arbejdsstyrkereserve, der var nødvendig for at de større gårde kunne være rentable. Om de mindre brug var selveje eller i fæste kan vi naturligvis ikke se. Begge dele kendes fra de skriftlige kilder.

Af betydning er endvidere bebyggelsens store tæthed. Der er simpelt hen ikke plads til egentlige storgodser, der drives med vældige mængder af slaver. De små uanseelige bygningsrester ligger ofte så tæt, at deres jordtiliggende næppe har været mere end 1-2 ha. Selv så nær hovedstaden er der i kejsertidens blomstring en meget stærk numerisk over-

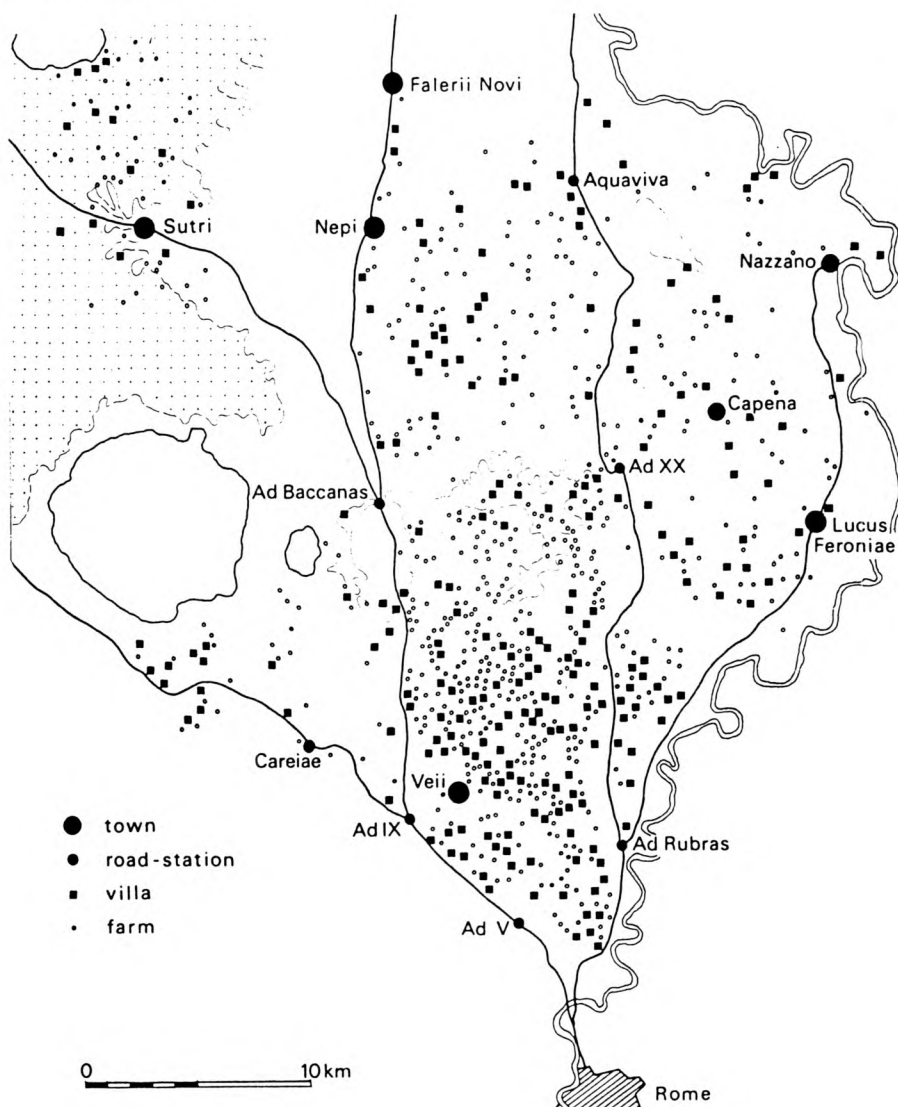

Fig. 7.
Fundkort fase VI,
romersk kejsertid, ca.
100 e.Kr. Landbe-
byggelsen er nu klart
differentieret og nye
bebyggelser er opstået
langs vejene.

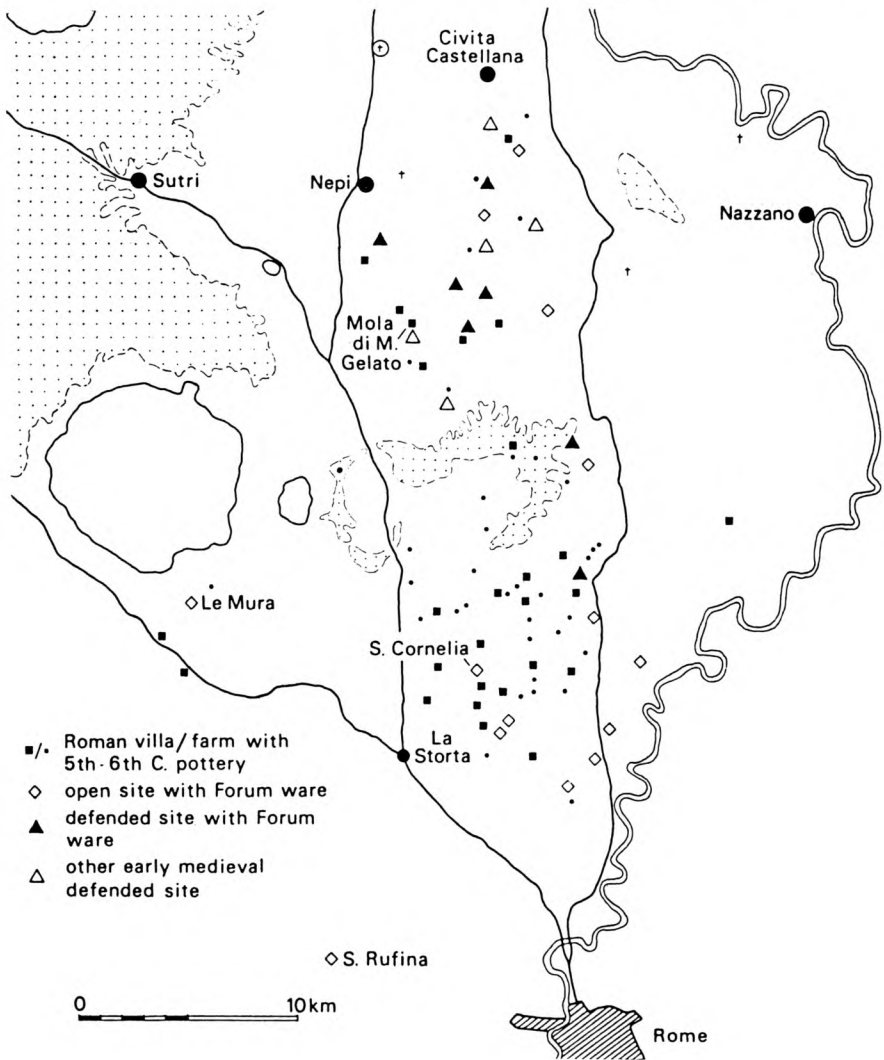
vægt af mindre og mere primitive brug. Vi kan også bemærke, at marginaljorden mellem Veii's gamle territorium og Faliskerlandet nu er stærkt udnyttet. Alt tyder således på, at der er tale om en væsentlig forøgelse af landbefolkningen også på et tidspunkt, hvor Roms indbyggere måske nærmer sig den ene million, hvilket er ret enestående for en by i et ikke industrialiseret område.

Springer vi nu frem til fundkortet fra tidlig middelalder, 5.-6. årh. e.Kr. (fig. 8), er der en helt slående forskel. Her er tale om en meget påfaldende tilbagegang i fundsteder. Der fin-

des ganske vist stadig spredte romerske villager og ganske enkelte rester af meget små ejendomme, men nye er de egentlig befæstede steder. Det kan også bemærkes, at Falerii novi er forladt, og befolkningen synes at have søgt tilbage til det velbefæstede Civitè Castellana, et navn der ligefrem er afledt af ordet *castellum*, fæstning. Sutri og Nepi, der begge er gamle etruskerbyer med deres mure, kan fortsætte direkte over i middelalderen, mens Veii formentlig allerede langt tidligere var forladt og affolket.

Den sidste periode, 8.-9. eller 10. årh., ser

Fig. 8.
Fundkort fra overgang fra antik til tidlig middelalder. Affolkningen er på sit højeste.

atter en forøgelse af de bebyggede steder, men befæstede byer er nu det almindeligste (fig. 9). De fritliggende villaers tid er forbi, større villaer har udviklet sig til egentlige landsbyer, andre er helt forladt, d.v.s. der er ikke fundet spor af senere benyttelse der. Et nyt træk er de talrige middelalderlige tårne, der i et stort antal ligger spredt ud over landskabet, ofte på meget utilgængelige steder. Hyppigt har de været omgivet af en landsbylignende bebyggelse, måske af træ og soltørret tegl, men der mangler i lige høj grad egentlige kildestudier og arkæologiske udgravninger. Forskerne har talt om begrebet *incastellamento*, befæstning, og

rester fra denne periode findes talrige steder. Praktisk taget alle nuværende byer er i det mindste middelalderlige i deres oprindelse og kan føres tilbage til skriftlige kilder fra tusindtallet. I mange tilfælde er man flyttet tilbage til en førromersk byhøj, i andre tilfælde har man valgt en nærliggende, men mindre høj. Eksempler herpå er Narce, hvor middelalderbyen ligger ved siden af og hedder Calcata, eller Veii, hvor den ganske lille by Isola Farnese ligger overfor med en regulær fæstning og by under middelalderslægten Farnese, der ejede meget jordegods overalt i pavestaten. Jorddyrkningen har i dette område

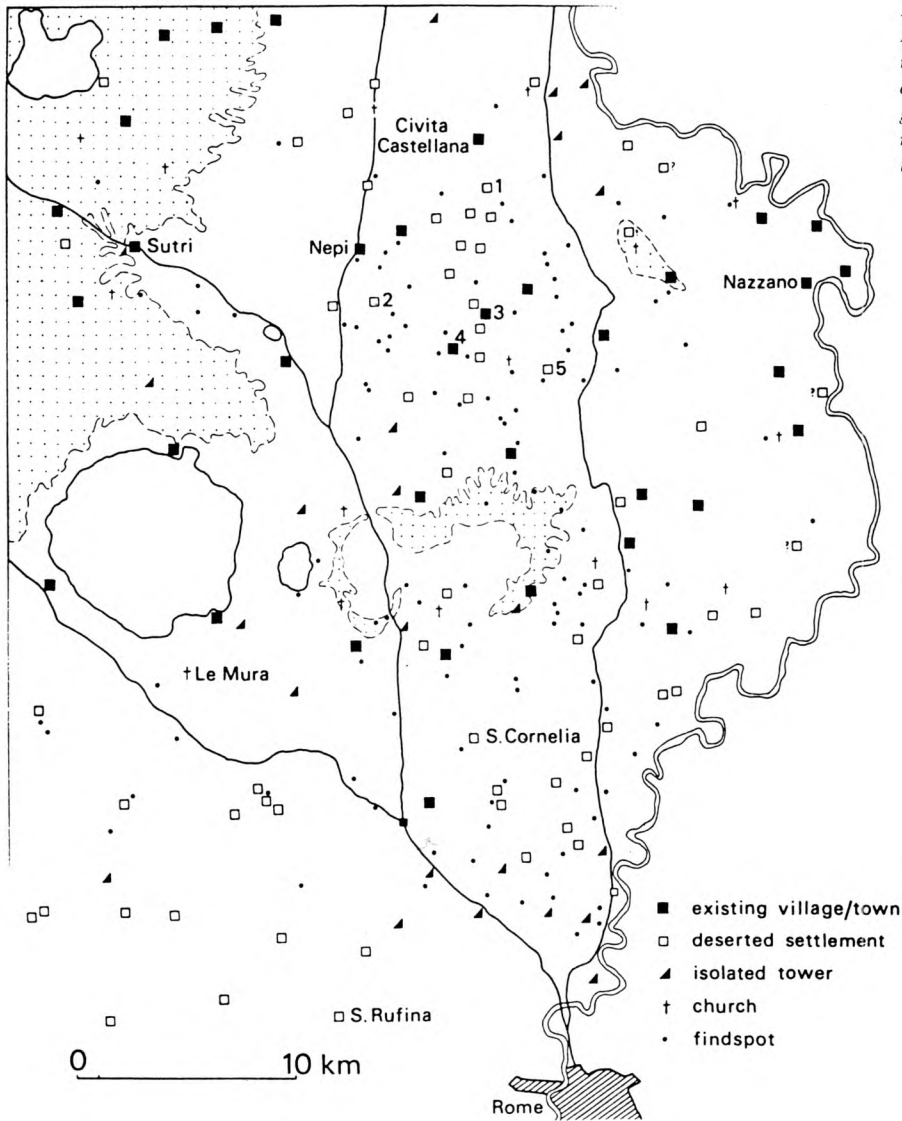

Fig. 9.
Fundkort fra tidlig
middelalder, 8.-10.
århundrede. Bebyg-
gelsen udvides atter
med landsbyer og
tårne.

været ret uforandret indtil de omtalte reformer, og nu kan man atter, som i romersk kejsertid, se mindre fritliggende bondegårde med en intensiv dyrkning ved så effektive maskiner, at resterne af fortiden kommer frem til overfladen og går til.

Når man skal forsøge at vurdere en sådan storstilet undersøgelse, må man rejse spørgsmålet om dens repræsentativitet og dens relevans, og netop i denne rækkefølge, idet relevansen jo i høj grad er afhængig af repræsentativiteten.

Er det billede, der tegner sig af bebyggel-

sen, nu typisk? Dette kan igen ansues på to måder. Der er konstateret ca. 2000 fundsteder på et areal af ca. 850 km². Er dette nu samtlige fundsteder? Hertil må man i sandhedens interesse understrege, at det netop er fundsteder og derfor betegner et minimum. Det drejer sig om en meget grundig undersøgelse, og restgruppen er næppe betydelig. På den anden side er der områder inden for det undersøgte areal, der har lav og tæt bevoksning af maki, og her er det ikke let at sikre sig ganske. Det havde været betryggende, om undersøgelserne havde været fulgt op af en

række udgravninger, men det er ikke tilfældet. Det drejer sig om en registrering af overfladefund, og der er således et stort arbejde tilbage. Dette er en af grundene til at jeg i intet tilfælde har givet absolutte tal for bebyggelserne i de enkelte faser. De her gengivne fundkort er så summariske, at de alene gengiver bebyggelseskoncentrationen, ikke de enkelte fundsteder. For at nå ned til dette, må man studere de oprindelige publikationer. Andre giver også de absolutte tal, således f.eks. *T. W. Potter, The Changing Landscape of South Etruria*, London 1979, fra hvem fundkortene stammer, men dette kan virke vildledende. Historikere elsker som bekendt tal, og de kan let misbruges.

Et andet spørgsmål er den geografiske repræsentativitet. Er området nord for Rom typisk for hele Italien? Vor viden er her ikke stor nok. Der er ganske vist foretaget en række undersøgelser andre steder i Italien, men aldrig så grundigt og systematisk, og aldrig over så store og sammenhængende arealer. Det er endnu for tidligt at foretage en egentlig sammenligning af alle de nye og relevante data. Generelt vil jeg imidlertid vove at påstå, at romaniseringen af Sydetrurien i mange måder ligner romaniseringen af andre områder i Italien. Der er tale om en tæt udbredelse af større og mindre gårde, og i mange måder kan vi sige, at med romerne fulgte også de større og mindre enkeltgårde, der lå frit i landskabet og var centrum for en produktion, dels til egen konsum og dels til et marked. Tilsvarende fænomener kan genkendes i en række af de områder, romerne erobrede uden for Italien. Romerske villaer findes overalt.

Desuden må vi bemærke den meget markante tilbagegang i antallet af dyrkede enheder i overgangen mellem senantik og tidlig middelalder. Den må sættes i forhold til vor viden om byernes stagnation og tilbagegang i samme periode. Der er øjensynlig tale om en meget markant tilbagegang i den samlede befolkning i denne periode. Dette har relevans for hele den gamle diskussion om »Det romerske riges undergang og forfald«, som har været et stadigt diskussionsemne inden for historien i århundreder. For første gang kan vi konkret danne os en forestilling om

forfaldets art og omfang, og selv i et distrikt så nær den gamle hovedstad må ødegårde og delvis forladte byer have været et dagligt syn. Årsagerne hertil har sikkert været mange, men en egentlig patentløsning på dette problem er ikke fundet. Just derfor er disse problemkomplekser så vigtige og interessante.

Relevansen af disse undersøgelser er først og fremmest, at den giver os nye data. Vi kan langt mere præcist udtale os om en lang række problemer, som de berettende kilder enten slet ikke omtaler eller omtaler på en meget generel måde. De talrige småbrug f.eks. kender vi praktisk taget ikke fra den antikke litteratur, og kendskabet til dem er en absolut landvinding. De vidner om, at det slavedrevne landbrug med en markedsorienteret produktion ikke var enerådende, selv om den romerske overklassens litteratur kunne give dette indtryk. Slaveriet var effektivt, men kun rentabelt, dersom det kunne suppleres med ekstra arbejdskraft i spidsbelastningsperioder, f.eks. høst af korn og vin. Andetstedsfra ved vi, at det lille brug især overlevede i bjergegne. Fundtætheden i dette område udelukker imidlertid egentlige storgodser, som vi ofte finder omtalt i den nyere forskning. Vi kan ikke udelukke, at større brugsenheder har eksisteret andetsteds, men her kan vi ikke få plads til dem.

En anden vigtig konsekvens af denne og lignende mindre undersøgelser er, at vi må tage hele vor opfattelse af forholdet by-land op til revision. Tidligere opfattede man den antikke kultur som en bykultur. Dette er for så vidt rigtigt som byerne var centre for administration og kult. Fundkortene viser os nu, at en meget væsentlig del af produktionen lå på landet. Dette kunne man naturligvis postulere ud fra en almindelig viden om forholdene i et før-industrialiseret samfund, men det er rart at have syn for sagen. Vi må her understrege, at netop undersøgelsesområdet beliggenhed nær ved Rom, hvis indbyggertal vel nærmede sig en million i kejsertiden, gør det endnu mere nødvendigt at foretage lignende grundige undersøgelser i andre dele af Italien. Rom fik en stor del af sit brødkorn fra sine provinser, men den kostbare landtransport synes at have gjort det endnu mere nød-

vendigt for mindre bysamfund fjernt fra kystens havne at skaffe sig brødkorn og andre levnedsmidler fra det nærmeste opland.

Et særligt problem er det, om vi skal fortolke udviklingen som resultat af en meget bevidst politik, eller om det simpelthen skete sådan, fordi det var den naturlige måde. Her skal jeg igen pege på problemerne vedrørende vejbyggeriets betydning for landbebyggelsen. Vidste de romerske vejbyggere, der gerne var de toppolitikere, som lagde navn til hovedvejene, hvad resultaterne ville blive, eller kom resultaterne som en følge af et vejbyggeri, der havde andre hensigter? Vi finder ikke i de skriftlige kilder klare udsagn, der her kan hjælpe os, hvorfor dette vigtige problem stadig er til debat. Det er vigtigt, når vi skal analysere baggrunden for den politik, man førte.

For den tidlige middelalters vedkommende kaster undersøgelserne også et skarpt lys over udviklingen. Det må her undskyldes mig, at jeg som antikhistoriker føler mig mindre på hjemmebane. Sagen er imidlertid den, at der her er et meget vigtigt arbejde at gøre i arkiverne. Mange af de lokaliteter, der nu er fundet, kan sikkert identificeres med lokaliteter, der er omtalt i skriftlige kilder, der er bevaret. Før dette arbejde er gjort, må man stå med et ganske vagt billede af udviklingen, lige som man gør for de tidligere fasers vedkommende, hvor arkivmateriale ikke eksisterer. Der henstår altså nu for den middelalderlige periodes vedkommende meget traditionelt historisk arbejde.

Når det drejer sig om en langtidsundersøgelse som denne, rejser der sig sluttelig spørgsmålet om forholdet mellem historie og økologi, d.v.s. forholdet mellem menneskene og den omgivende natur. Landskabet og dets muligheder er den fysiske ramme for historien, forestået som mennekskelig adfærd i rum som i tid. Terrænet har sine begrænsninger. Fundundersøgelserne vidner om en jævn befolkningsudvidelse fra i alle fald 8. årh. f.Kr. til 2. årh. e.Kr., altså en periode på ca. et tusind år. Denne befolkningsvækst har jorden kunnet bære – idet jeg her tillader mig at se bort fra det faktum, at byen Rom lå nær og givetvis har spillet ind som potentiel aftager

af en overskudsproduktion. Økologien forklarer imidlertid ikke alle de forandringer, der finder sted. Der synes ikke at være tale om naturlove. Den menneskelige faktor ses f.eks. i den massive ændring af terrænet og dets muligheder, som den romerske erobring medfører. Her ser vi mennesket som handlende væsen, der bevidst griber ind i samspillet mellem mennesker og natur og ændrer dette. For mig at se eksemplificerer dette en simpel sag: historie og historiske forandringer er studiet af historiens genstand, mennesket i dets samspil med naturen. Begge dele, såvel menneske som natur må inddrages.

Litteratur i udvalg

J. Ward Perkins har skildret projektets hovedlinjer i en række artikler, se bl.a. *Journal of Roman Studies* vol. 47, 1957 (veje) og *Geographical Journal* vol. 128, 1962. Han har endvidere publiceret fund fra Veii, *Papers of the British School at Rome (PBSR)* 39, 1961 og den nordlige Ager Veientanus *PBSR* vol. 36, 1968, samt studier over vejsystemet i Faliskerlandet (med M. W. Frederiksen) *PBSR* 12, 1957. Capena og Ager Capenas er publiceret af G. D. Jones, *PBSR* 17, 1962 og 18, 1963, Sutri af G. C. Duncan, *PBSR* 32, 1964.

Bronzealderens transhumance er studeret af G. W. W. Barker, *P.P.S* vol. 38, 1972, for t. generelt i oldtidens Italien se Skydsgaard, *Analecta Romana Instituti Danici* vol. VII, 1974. E. Bonatti har fremlagt resultaterne af pollenanalyserne fra Lago di Monterosi i G. E. Hutchinson, *Ianula, Transactions of the American Philosophical Society* vol. 40, 1970.

Den romerske ekspansion mod nord er skildret af W. V. Harris, *Rome in Etruria and Umbria*, Oxford 1971. For romersk landbrug generelt se Skydsgaard, *Den romerske villa rustica*, KBH. 1961 og K. D. White, *Roman Farming*, London 1970. For romersk vejbygning i almindelighed se T. B. Wiseman, *PBSR*, vol. 38, 1970. Problemerne i Sydetrurien er generelt studeret og diskuteret af T. W. Potter, *The Changing Landscape of South Etruria*, London 1979.

Tidsskema med perioder nedenfor er taget fra Potter, *Population hiatus and continuity: The case of South Etruria*, Blake, Potter and Whitehouse, *Papers in Italian Archaeology I*, The Lancaster Seminar, BAR Suppl. Ser. 1978.

Appendix

Tidsskema efter Potter (se noterne).

<i>Period</i>	<i>Cultural Phase</i>	<i>Approximate Dates</i>	<i>Main Pottery Types</i>
I	Apennine Bronze Age	14th – 10th cents. B.C.	Apennine decorated and coarse wares (cf. Potter 1976)
II	Proto-Villanovan/ Villanovan	10th – 8th cents. B.C.	Characteristic decorated wares (cf. Potter 1976) Handmade red slip wares Various types of painted wares
III	Early Etruscan/ Faliscan	7th – 6th cents. B.C.	Wheelmade red slip wares Early bucchero Italo-Corinthian painted wares Sixth-century painted wares Archaic tile
IV	Late Etruscan/ Faliscan	5th-4th cents. B.C.	Red Figure Grey bucchero Early almond rim Internal slip ware Archaic tile
V	Republican Roman	3rd –1st cents. B.C.	Later black glaze wares Late almond rim
VI	Roman	Late 1st cent. B.C. – late 1st cent. A.D.	<i>Terra sigillata</i> Fine beaker Some colour-coat wares Early flanged bowls
VII	Roman	2nd cent. A.D.	Red slip wares Late <i>T.S.</i>
VIII	Roman	3rd cent. A.D.	Red slip wares Rilled ware Late flanged bowls
IX	Roman	4th cent. A.D.	Red slip wares
X	Roman	5th – 6th cents. A.D.	Red slip wares
XI	Medieval	8th – 9th cents. A.D.	Combed cream Forum ware